

APPROACHES TO JUVENILE OFFENDERS AND YOUNG PEOPLE AT RISK OF DEMORALIZATION IN POLAND AND IN THE NETHERLANDS – PSYCHOLOGICAL AND LEGAL ISSUES

Agnieszka HAŚ, Tomasz RAJTAR

Institute of Forensic Research, Krakow, Poland

Education and Culture DG
Lifelong Learning Programme
Leonardo da Vinci

Abstract

This article is a summary of an exchange financed by the National Agency of the Leonardo da Vinci Programme. Under this programme, psychologists from the Institute of Forensic Research were hosted at the Netherlands Institute for the Study of Crime and Law Enforcement (NCSR) in Leiden, the Netherlands. The starting point for a comparison of the current situation of juveniles in the Dutch and Polish legal systems in this article is an analysis of the evolution of the approach to the issue of actions directed towards elimination or limitation of negative consequences of behaviours manifested by young people, which are inconsistent with the law and social order of the respective countries. Two main trends which dominated in Europe in the 20th century are discussed: on the one hand, treating a juvenile as a responsible perpetrator, against whom society should be protected, and on the other hand, treating a perpetrator as a person who needs help and protection from negative influences from the environment. The main part of this article is a comparison of articles in legal codes and acts currently in force which regulate the approach to the issue of criminality and symptoms of demoralization in juveniles in Poland and in the Netherlands. Furthermore, a description of the phenomenon of criminality of juveniles in the Netherlands is presented. In the final part, several programmes that have been successfully used in the Netherlands oriented towards correction of attitudes and behaviours of juveniles demonstrating social maladjustment are discussed (e.g. STOP and HALT programmes).

Key words

Juvenile perpetrators; Demoralization; Risk factors of aggression and violence among juveniles.

Received 17 December 2008; accepted 12 February 2009

1. Introduction

Up until the end of the 19th century in penal systems all over the world, children were treated equally to adults. Although special institutions for juvenile perpetrators that were different to jails had already been created in the 19th century, these (young) persons were treated on the basis of legal regulations that were analogous to those relating to adults. It was only when the field of child psychology began to develop intensively and, especially, when qualitative differences between the psyche of a child and that of an adult were determined at the turn of the 19th and 20th centuries, that in-

ternational collaboration was undertaken aimed at drawing up specific rules for the legal treatment of juveniles. The first courts for juveniles were created in Chicago and Denver in 1899, and in Europe in 1905 (Great Britain).

In the second half of the 20th century, looking at a child as a person having rights and requiring protection became increasingly prevalent. This was reflected in demands put forward in the international arena, mainly on the initiative of the United Nations and societies of judges specialising in cases of juveniles [6]. These demands mainly related to the prevention of and fight against social maladjustment. A summary of these

demands found expression in a report of the United Nations secretariat from the first congress dedicated to the issue of criminality, which took place in Geneva in 1955. Four main postulates were accepted there:

- an organ considering cases of juveniles must not be of penal character (moving away from assessing the behaviour of juveniles in terms of criteria of committed acts and guilt);
- the approach to juveniles should be as individualized as possible (the aim of proceedings is not punishment, but a change of attitude, which may depend on numerous, unique circumstances);
- judgements relating to juveniles and application of socialisation measures towards them should take place in a period of time that has not been defined in advance (this stems from previous points);
- the possibility of changing the imposed or applied preventive measure should be left open depending on the specific situation and needs [20].

In various countries, legislators made attempts to define an age limit below which juveniles breaking the law could not be tried by a criminal court. In spite of this, there were still two parallel trends in the approach to the issue of juveniles [17]. The first of them, called the protective approach, concentrated on protecting society against the criminality and social pathology of children and juveniles. The second trend – juvenile care and education, was closer to the new postulates and assumed development of legal structures, which would make possible care, socialisation and improvement of behaviour of juveniles manifesting various symptoms of social maladjustment. The change in philosophy of dealing with a young person at risk of pathology and criminality to one of undertaking earlier preventive actions became an important issue. The approach was no longer to wait until the moment an illegal act was committed, hence earlier rules concerning the age of a perpetrator, understanding the meaning on an act, and, furthermore, issues concerning guilt and punishment, had become obsolete. It was accepted that the approach to children and juveniles at risk of maladjustment or committing criminal acts should consist mainly in helping in socialisation, because some spheres important to proper functioning had been violated, often as a result of the influence of external factors, which were only to a very small degree dependent on the young person (e.g. patterns of attitudes and behaviours, expectations, improper methods and socialisation system used by parents, pathologies of family and peer environment, etc.).

Changes in the way of treating juveniles under the Polish and Dutch legal system are discussed, as well as issues concerning the most important problems en-

countered by legislators of both countries when dealing with juveniles. The present paper is a result of participation of the Institute of Forensic Research in an exchange project financed by the National Agency of the Leonardo da Vinci Programme. Under this programme, psychologists from the Institute of Forensic Research were hosted at the Netherlands Institute for the Study of Crime and Law Enforcement (NCSR) in Leiden, the Netherlands. One of the aims of the visit was to become acquainted with ways of proceeding under Dutch legislation with juvenile perpetrators of criminal acts and with children and juveniles at risk of various types of psycho-social pathologies.

2. Treatment of juveniles under the Polish legal system

The first courts for juveniles were set up in Poland in 1919. At around this time, detention centres, emergency care services, hostels for juveniles, psychological-medical centres and social societies which cooperated with courts began to spring up. Courts started employing probation officers, and – initially sporadically – making use of the opinions of experts, including psychologists. A general principle of the newly set-up courts was to separate cases concerning juveniles from cases concerning adults, i.e. persons tried under penal law. This period is recognised as the beginning of a new field of law – juvenile law – relating both to situations connected with crime and its consequences, and also socialisation, care and protection of children and juveniles [7, 12].

European rules of treatment of juveniles were introduced into the penal code in Poland in 1932. They provided a high age limit defining minority, beneath which use of typical penal sanctions was excluded, as well as a broad range of socialisation measures which could be applied in a free and individualised way – i.e. they could be adapted to the problems of a specific person. An increase in criminality among juveniles and the perception of it as a more and more serious social problem, supported by voices from among sociologists, psychologists and criminologists concerning the dissimilarity of this phenomenon from acts committed by adults, resulted in work being undertaken on a act that would exclusively regulate the way of dealing with juveniles. A starting point for this legal act was arguments concerning the incomplete psycho-physical development of the juvenile perpetrator. It was emphasized that when dealing with a juvenile one should refer to laws of developmental psychology and also to various disorders (crises) which cannot always be ex-

plained in psychopathological terms. As a consequence, when imposing a punishment, greater attention started to be paid not to the kind of act and its social harmfulness, but to a holistic analysis of the personality of a juvenile, taking into consideration environmental and situational reasons for her/his maladjustment [3, 5, 23].

The described work aimed at defining of rules of separate treatment of juveniles intensified in Poland after the end of the Second World War. In this period, protective, educational and therapeutic institutions for children and juveniles exhibiting various disorders were already functioning. However, a lack of clearly defined rules for sending (children and juveniles) to these institutions, and, moreover, difficulties in performing a complex and full diagnosis of the personality and situational indicators leading to the social demoralisation of a young person made it impossible to undertake accurate and efficient interventions.

In successive bills aimed at comprehensively regulating issues connected with violating the law by juvenile persons, the term “demoralization” was increasingly frequently referred to as a legal criterion of assessment of acts which are not accepted by society. In this way a group of persons who had not broken the law but whose behaviours and attitudes indicated a risk of this was separated out. A separate issue was the definition of minority itself, namely the age limits which oblige (the appropriate authorities) to undertake actions defined in the penal code that are different from those concerning adult persons. There were attempts to link the age of a person with the proceedings initiated in her/his case, namely demarcate (separate) cases connected with prevention and counteracting of demoralization, commission of illegal act and execution of the imposed penalties [1].

Since October 26 1982, the legal basis for settling juvenile issues in Poland has been the Act on conduct in cases of juveniles [24]. Its fundamental objective is “aiming at prevention of demoralization and criminality of juveniles and creation of conditions of return to normal life for juveniles who have violated the law or rules of social coexistence, and aiming at strengthening the protective-socialisation function and responsibility of families to educate (bring up) juveniles to become members of society who are aware of their responsibilities” [24]. So, the act is applied in the following areas:

1. preventing and counteracting demoralization – in relation to persons younger than 18 years of age;
2. procedure in criminal cases – in relation to persons who have committed such an act at or over the age of 13, but below 17 years of age;

3. carrying out of socialisation or corrective measures – in relation to persons on whom such measures were imposed, but not longer than until they are 21-years old.

A fourth, specific category can also be separated out which relates to the concept of minority. It concerns persons who are 15 years of age or over and have committed one of the crimes listed in article 10 §2 of the Penal Code, for example: homicide, severe beating, and rape. Yet essentially perpetrators who are younger than 17 do not have criminal responsibility because of an inability to bear the blame (guilt) for something, due to their age. In the case of demoralisation, the legislator did not define the lower age limit, leaving a possibility to undertake interventions and preventive actions at the moment the first “alarm bells ring”.

The above discussion shows that in the Polish legislature there is a lack of precision in defining the term “juvenile”. Proposed definitions take into consideration: a different upper age limit, not having an age limit (except in criminal cases) below which one would exclude a possibility of undertaking any socialisation or rehabilitation actions towards a juvenile. So, for example, in principal there is a possibility of conducting proceedings against any child on a charge of demoralization. However, if one assumes that demoralization means rejection or non-observance of basic moral norms, then one has to assume that it has to be preceded by a long-term (successful or unsuccessful) process of moralization, namely, development of norms and learning how to distinguish between good and bad behaviour. That is why these terms cannot be used in relation to younger children, in whom cognitive development, ability to make choices or to control own behaviour has not been yet formed at a sufficient level [7, 11]. However, this does not rule out the possibility of undertaking preventive action towards younger children, because, as studies show, disadvantageous development and socialisation conditions may result in occurrence of undesirable behaviours, even for a long time after their causes have ceased [10, 13, 14].

The most important principle of the discussed act is that one should be guided by the good of the juvenile and bring about advantageous changes in her/his personality and behaviour, as well as having a positive influence on fulfilment of duties by parents with respect to the juvenile, taking into account the interests of society. To achieve this aim, great emphasis is put on an individual approach to juveniles, taking into consideration their personality traits, age, health, degree of psychophysical development, way of behaving, reasons for and degree of demoralization, attitude to-

wards the committed act or the socialisation problems, nature of the family environment and socialisation conditions (article 3 § 1 and 2 Act on procedure in cases of juveniles, further referred to as APJ). Use of all possible socialisation-rehabilitation measures, apart from its key role, that of preventing demoralization and criminality and enabling the juvenile to return to proper functioning (see: APJ Preamble), is also aimed at all-round development of her/his personality, talents, forming and consolidating behaviours which are concordant with the law of the country and are accepted socially and culturally, as well as pro-social attitudes and a sense of responsibility (article 65 § 2 APJ).

One of the main terms contained in this act is “demoralization”, which is – to oversimplify slightly – a legal equivalent of the term “social maladaptation”. This term can be found in article 10 of the act, stating that a civil court may rule that a juvenile should be placed in a reformatory, when s/he has committed a criminal act, if it is supported by the following premises: a high level of demoralization of the perpetrator as well as circumstances and nature of the act, especially if other educational measures have turned out to be ineffective or do not augur an effective rehabilitation. In the act, the concept of demoralization is not defined precisely, which, in consequence, may result in great freedom in assessing the degree of demoralization, and difficulty in making a decision concerning the future of the juvenile perpetrator. Article 4 of the act presents only “circumstances proving demoralization of a juvenile”, such as violating principles of social coexistence, commission of an illegal act, regular evading of school responsibilities or professional training, abuse of alcohol or other substances resulting in a state of intoxication, prostitution, vagabondage, or participation in criminal groups. Although the mentioned acts undoubtedly indicate the degree of intensity of the process of maladaptation of a juvenile, they are not a sufficient condition for conducting a comprehensive analysis of the personality and environmental indicators contributing to her/his behaviour disorders. As a consequence, this causes difficulties in a proper understanding of the reasons for her/his maladjusted behaviours and also – which is especially important – in choosing and planning accurate and effective socialisation and rehabilitation interventions [see 16, 17, 18, 28].

The discussed act and its amendment (2000) also provide for various measures in dealing with juveniles. So, a civil court examining a case of a juvenile may employ (article 6 and 73 APJ):

- socialisation measures – imposed for an undefined period of time and concerning juveniles demon-

strating demoralization and committing illegal acts. The good of the child should be the key criterion when ruling that such measures be imposed. Accumulation of several measures is acceptable, and stopping their imposition is possible when rehabilitation aims have been fulfilled or when a juvenile reaches the upper age limit provided for by the act. The socialisation measures imposed by courts most often are, among others: admonition, responsible supervision by parents or guardians, supervision by a probation officer, admittance to a probation institution, youth socialisation institution or socio-therapeutic centre. These measures are also imposed during provisional suspension of detention in a reformatory or during parole. The upper age limit for supervision by parents, guardians or an institution, or for other obligations of a juvenile is 18 years of age, and for other measures – 21 years of age;

- socialisation and therapeutic measures – these can be imposed when a juvenile has committed a criminal act, has a diagnosed mental deficiency, mental illness or other disturbances of psychological processes, compulsively abuses alcohol or other intoxicants. Every six months a court is obliged to assess the need for further application of this measure;
- correctional measures – namely placing in a reformatory. This measure can be applied for a period of at least 6 months, but not longer than until a juvenile is 21 years old. Such a measure can be applied to juveniles between 13 and 17 year of age in the case of commission of a serious criminal act and of diagnosis of a high degree of demoralization. When referring a juvenile to such an institution, one has to take into account the circumstances and nature of the committed act and the fact of ineffectiveness of previously applied measures. It is also admissible to place a juvenile in a reformatory, when other measures have not been used, but it is highly probable that they will not bring the expected rehabilitation results. Details concerning the stay of a juvenile in a reformatory and the types of these institutions and the way they are organised are regulated by a decree of the Ministry of Justice issued on May 19, 1997 [15];
- mediation – this is a new form of reaction to commission of an illegal act by a juvenile, which appeared in the amendment to the Act of 2000. This is supposed to be an alternative measure, aimed at solving problems resulting from commission of an illegal act and leading to a settlement (conciliation) between the offender and the victim [18, 21].

One should also emphasise that in the Polish legal system, as mentioned at the beginning, there is quite

a long history of requesting psychological expert reports in juvenile cases. These types of diagnostic examinations are conducted in Poland mainly by Family Diagnostic-Consultation Centres. In expert reports issued by these centres, expert psychologists and educationists express their opinions mostly on the degree of demoralization of a juvenile and give a criminological prognosis (possibility of commission by her/him of successive acts which are against the law and intensification of the process of maladjustment), as well as making suggestions as to the most adequate rehabilitation measures from the point of view of the problems of a given person. These reports contain a detailed, psychological analysis of the act committed by the given juvenile and also describe the causes and genesis of her/his maladjustment and – based on these – rehabilitation or therapy recommendations.

Twenty five years since the APJ came into force, there have again been calls for toughening up the approach to criminality and demoralization of juveniles. A new bill (dated February 21, 2007) proposes a significant toughening of sanctions towards juvenile perpetrators, which stems mainly from the increase in numbers of crimes committed by younger and younger persons together with the increasing brutality of these acts. Another argument voiced by proponents of an increase in repressive measures towards juveniles is the accelerated maturation of young persons and the achieving of independence and awareness of own rights and freedoms more than a quarter of a century ago. An increase in expectations concerning responsibility and bearing consequences of own behaviour should follow on from this. Greater attention is also being focused on the necessity to place more emphasis on understanding by the juvenile of the meaning of the harm which s/he has caused and as far as possible getting her/him to play an active part in the correctional or mediation activity [7, 8]. However, there is greatest opposition to the conception of lengthening the list of acts, commission of which by juveniles older than 15 years of age would result in them answering for these acts as an adult, and lowering the age of application of preventive measures to 10 years old. These proposals conflict with the tendency being in force in the European Union, emphasising mainly the necessity to prevent criminality of juveniles through creation of specialist protective and socialisation programmes for children and juveniles at risk of maladjustment, greater elasticity and differentiation of penal measures or creation of specialist, competent controlling organisations, as well as organisations providing specialist help for juveniles.

3. Treatment of juveniles under the Dutch legal system

When analysing data concerning criminality of juveniles in the Netherlands, several interesting tendencies can be observed. The first of them, and at the same time the most obvious, is that, according to police statistics, the number of crimes committed by juveniles is considerably lower than indicated by surveys carried out amongst juveniles (questions concern cases of commission of crimes for which juveniles were not arrested). On the other hand, data from the surveys do not indicate that the number of crimes committed by young people is growing sharply. However, there is an increase, observed in statistics prepared by the police, which stems only from disclosure of a greater number of cases of this type (e.g. in 2001, legal proceedings linked with suspicion of commission of crime were conducted against 47,000 juveniles) and from a greater sensitivity of authorities, courts, police, non-governmental organisations and teachers to the threat of demoralization and criminality among juveniles. Very disturbing data exist, according to which for every 100,000 juvenile Dutchmen, 4,000 are suspected of commission of crime (in the case of adults this indicator is less than 1500). Approximately half of all arrests of juveniles concerned property crimes, about 25% concerned acts of vandalism and somewhat more than 20% – aggressive crimes. About 8% annually is the figure for sexual crimes [19].

An extensive survey (National Pupil Survey) conducted in 2002 indicated that 15% of all juveniles in the Netherlands during the preceding 12 months had committed one out of ten of the most frequently noted crimes. The frequency of certain types of antisocial behaviours varied: for example, one out of eleven subjects had participated in serious fights at school, one out of seven had participated in a fight outside school, and 9% had committed a serious beating. Property crimes occurred with slightly lower frequency: 9% admitted they had committed a theft in a shop, 6% stole a bicycle, and 4% stole an object of considerable value. Acts of vandalism at school were committed by 7% of examined persons, and outside the school – 10% [4].

From analysis of trends in criminality of juveniles, taking into consideration division into age categories, it transpires that persons of about 17 years of age most often commit a theft of objects of considerable value, cause serious bodily harm and acts of vandalism, whilst those aged 14–16 most often damage school property and shoplift. The most typical for the youngest perpetrators (12–13 years of age) are school fights.

Both police data and statements by juveniles indicate that boys commit illegal acts more often than girls (according to various sources even 2 to 5 times more). Analyses also show that juvenile members of ethnic minorities (originating mainly from Morocco, the Netherlands Antilles, Surinam, and countries of Eastern Europe) commit crimes more often than native Dutchmen. These are mainly violent crimes and theft, and not acts of vandalism [9, 27].

Another tendency observed in recent years in criminality of juveniles in the Netherlands is a growth in cases connected with illegal possession of weapons. In 2002, almost 7% of pupils brought a weapon to school, and 9% of juveniles had one with them on a regular basis when not at home. A sudden growth in cases concerning use of weapons has not been noted up till now, but the fact of possession itself is a very big threat and is a very important risk factor of commission of a violent act or of leading to a dangerous incident.

Similarly to Poland, in recent years, an increasingly serious social problem in the Netherlands has been acts committed by juvenile girls, which are characterised by more and more cruelty, and also participation in criminal activities, which until now have been “reserved” for men (e.g. armed robberies). In recent years, the proportions of juvenile boys and girls committing criminal acts have been, respectively, 84% and 16% (in the years 1980–2000, the number of girls doubled).

F. M Weerman [26] indicates three types of motivation most often present in young Dutchmen leading to commission of theft by them: obtaining money to buy drugs, obtaining money for living, and an easy and quick way of discharging negative emotions. The most frequent methods are shoplifting, stealing shopping from people in the street (sporadically bank robberies), and especially grabbing bags from old ladies. Moreover from police data and research projects, it transpires that the majority of acts committed by juveniles are of a group nature and are committed under the influence of alcohol or drugs. Dutch criminologists have also been drawing attention to the growing number of juvenile gangs during the past dozen or so years, although use of this term in relation to group criminal activity of juveniles in this country remains a debatable issue. According to some specialists, the term “gang” should refer to groups whose members – following the example of American gangs – use certain colours or symbols identifying their group. On the other hand, advocates of a European programme created to combat the criminality of juveniles (Eurogang Programme) claim that the term “gang” may be used only in the case of juvenile groups with a stable structure that are

causing problems, and committing acts of an aggressive and violent nature [9, 26, 27].

At this point, it is worth mentioning that, as the literature shows, the University of Groningen and the Netherlands Institute for the Study of Crime and Law Enforcement (NCSR) has been recognised as a leading institution carrying out various studies devoted to juvenile perpetrators of criminal acts for many years.

Minors aged between 12 and 17 year of age in the Netherlands have legal responsibility. This situation is slightly different from that in Poland, where in the case of extremely brutal acts, on the basis of the penal code, only juveniles aged 16–17 years of age have criminal responsibility. Legal regulations concerning juveniles may also embrace persons between 18 and 20 years of age, who are considered to be functioning mentally on a considerably lower level than their real age. Analogously to Poland, decisions concerning juveniles who commit criminal acts or who are socially maladapted are taken by juvenile courts, guided mainly by the good of young persons and emphasising their socialisation and rehabilitation, and not punishment [9, 27].

Changes in Dutch legislation concerning juveniles took place at the beginning of the 1990’s. Similarly to our country, among other things, they were a response to the growing number of criminal acts committed by juveniles at that time, the lowering of the lower age limit of juvenile perpetrators and the increasing brutality of their actions. As a result the Dutch government created a special organisation dealing with cases of juveniles – the Juvenile Crime Committee, the aim of which was to develop a complex system of treatment of persons at risk of demoralization and social maladjustment. In 1994 this committee prepared guidelines under the motto “early, fast and effective reaction”. According to these, actions by the administration of justice should be undertaken as soon as a juvenile manifests first behaviours that are inconsistent with the law and social order, and also be undertaken immediately after commission of a criminal act by her/him or even of the pettiest of offences. Attention has also been drawn to the need for the socialisation measure or punishment to be appropriate and proportional to the significance of the act committed by the juvenile.

Similarly to proceedings towards juveniles in our country, in the Netherlands, it is emphasised that actions of the administration of justice should be orientated mainly towards prevention and should be of an educational nature. The main aim of the legislator thus became not punishing and stigmatisation, but early diagnosis of problems, foreseeing their negative consequences, and above all effective and early prevention [2, 19, 26]. These recommendations led to changes in

the Dutch legal system resulting in a new law for juveniles, introduced in 1995. The new code assumed intervention by the administration of justice in cases where a juvenile between 12 and 17 years of age commits an illegal act. Changes introduced in the code concerning treatment of juveniles boil down to two issues: a greater repertoire of measures applied to juveniles, mainly through proposing of so-called alternative punishments and raising of the upper age limits of penal responsibility in the case of the most serious crimes. It was assumed that in relation to the majority of young persons committing criminal acts (e.g. acts of vandalism, hooliganism or petty theft) milder forms of intervention and punishment would be a sufficient guarantee that these persons would avoid conflicts with the law in the future. However, in the case of juveniles committing serious crimes, repeatedly breaking the law and those in relation to whom earlier interventions were ineffective, more severe punishments were proposed in the new code.

According to Dutch legislation, a person below 12 years of age who has committed an act against the law (a crime described in the penal code) cannot be responsible for her/his act, and also penal proceedings cannot be conducted against this person. Persons of this age who have been arrested by the police due to suspicion of participation in a crime are most frequently placed in the care of parents. Sometimes, in this type of situation the police holds talks with parents and admonishes the “perpetrator”. An officer or an employee of institutions providing help to juveniles at risk of maladjustment may also propose to parents of a child of 10–11 years of age that the child participate in a preventive programme known as STOP (this programme has existed in the Netherlands since 1999). Its main aim is to prevent demoralization of young people and to correct early antisocial behaviours occurring in a young person (participation in the programme is voluntary and depends on the consent of parents). It is realised mainly through conversations aimed at making a child and parents aware of the consequences of an act as well as education and psychological help, aimed at prevention of renewed occurrence of maladaptive behaviours. In turn, in the case of suspicion of the existence of serious problems of a psychological nature requiring fast intervention even in a child below 12 years of age, the court in agreement with one of the protective organisations for juveniles – Child Care and Protection Board – may undertake actions aimed at protecting her/his development and eliminating factors affecting her/him in a destructive way.

In turn, in the case of commission of an illegal act by a person above 12 and below 17, the Dutch legislator provides for more possibilities of intervention. An important assumption is that measures preventing further maladjustment of a juvenile – in contrast to rules in force in the Polish law – may be proposed and applied at every stage of proceedings, namely by the police, prosecutors’ office, or by the court. In practice, selection and choice of the best method of correction of improper behaviours and attitudes of juveniles takes place at every stage of contact with her/him (for example, an appropriately qualified police officer may, on the basis of a preliminary interview with a juvenile and knowledge of the case, put forward a motion to apply the best – according to his/her assessment – measure to the juvenile). If there are any doubts or if gentle forms of intervention seem to be inappropriate or ineffective, the case is sent to the prosecutors’ office, which also has an opportunity to decide on a specific form of intervention. The number of cases sent to prosecutors’ offices has been at a stable level of approximately 27,000 cases a year since 1996. In a situation where a juvenile is suspected of committing a serious crime, a prosecutor may decide to send her/him for a maximum of 100 days to an institution that is roughly equivalent to a Polish hostel for juveniles (pre-trial detention). For the last several years, night-time detention centres have also been operated, as part of an experiment; the need for introduction of other measures of control, such as electronic monitoring has also been emphasised [4, 27].

It is also worth emphasising that a prosecutor has at her/his disposal a wide repertoire of measures which can be proposed in relation to a specific juvenile, ranging from refusal to proceed further with a case (e.g. because of a lack of sufficient premises indicating commission of a crime by a juvenile or a so-called “wrongful accusation”) to a proposal of some kind of agreement (compromise) with the juvenile (perpetrator) in a case where a specific juvenile is assessed as being ready to undertake specific obligations (concerning for instance obeying the law and/or carrying out community service).

The most difficult cases of juvenile offenders, especially those concerning serious crimes committed with the use of violence, are sent to court (about 10,000 cases a year). In cases where it is ascertained that a juvenile has perpetrated the act that she/he is accused of, the Dutch court hands down a guilty verdict and pronounces a sentence. The court may rule that the juvenile be sent to an institution for juveniles, or receive a punishment (e.g. a fine) or some alternative measure. In practice in almost 50% of cases, non-cus-

todial punishments are ruled. In such cases, supervision of the juvenile (for a period not longer than 6 months) is the responsibility of the Child Care and Protection Board. Non-custodial punishment may encompass a commitment to participate in certain educational classes, training programmes, e.g. aiming at teaching of social competences or coping with the problem of abusing alcohol or narcotics (240 hours maximum). Juveniles are also often obliged to perform community service, e.g. helping residents of nursing (residential) homes or orphans (200 hours max.). Sometimes courts rule that the two mentioned forms of non-custodial activities should be combined.

Courts impose a fine or placement in a closed institution for juveniles in relation to a relatively small group of persons. Application of mainly non-custodial measures to juveniles is the result of, amongst other things, criticisms of existing hostels for juveniles by psychologists and lawyers, the main argument against them being that they “extract” juveniles from their family environment and potentially expose them to contact with a group of other persons demonstrating symptoms of maladjustment. The fundamental aim of the system described above is: to undertake the most appropriate actions in the shortest possible time in relation to the diagnosed problem [19].

It should also be emphasised that a juvenile who commits a single, less serious crime, may be treated similarly to a person below 12 years of age: namely, after the juvenile has been reprimanded and a representative of the administration of justice has had a talk with parents, s/he is returned to the care of the parents.

In recent years, in about 50% of cases of all juveniles who have violated the law, interventions have been applied within the framework of the HALT programme (during the last 20 years of the past century the number of juveniles to whom this measure was applied was over 20,000). It is a special programme for young persons who have committed an act against the law for the first time, especially of a petty nature. It may be used at each stage of proceeding with a juvenile (e.g. by the police, prosecutors’ office and the court). This programme was used in Rotterdam in 1981 for the first time towards juveniles committing acts of vandalism. At present, in the whole of the Netherlands, there are about 18 institutions working according to HALT principles. Conditions for joining the programme are: above all, the age of the juvenile (12–18), commission of an illegal act, such as theft, destruction of public property, graffiti in a public place, possession or sale of illegal pyrotechnic substances, admitting to guilt by a juvenile and her/his agreement to participate in the programme. If a juvenile

does not fulfil the last condition, her/his case is sent to the prosecutors’ office.

During the programme, the juvenile is engaged in various activities, often – where possible – her/his job is repairing effects of her/his actions (e.g. removing the graffiti, help at the shop where s/he broke a window). If this is not possible, the juvenile carries out various jobs in public places (e.g. gardening in public parks or looking after non-dangerous animals in the zoo). The activities described above take place after the juvenile’s school classes. The co-ordinators of the programme also aim to arrange a meeting between the perpetrator and the victim, where the perpetrator apologises to the victim. During the course of the programme, the juvenile has a possibility to describe the reasons for committing the act. S/he also participates in conversations with psychologists, educationists and representatives of the administration of justice, who aim to make her/him realise the consequences of the act and prevent its renewed occurrence in the future [2, 18, 27].

4. Summary

When comparing the Polish and Dutch legal system in relation to juveniles, several similarities and differences are noticeable relating to the general philosophy of treating children and juveniles demonstrating symptoms of social maladaptation. Fundamental similarities and differences are presented in the Table I.

In a nutshell, one may assume that the general aims of the undertaken preventive and rehabilitation actions are similar in both countries: prevention of demoralization and being guided by the good of the child. The limits of minority defined by legislators in Poland and in the Netherlands are also similar (13 and 12 years of age) as are the possibilities of treating a juvenile on the basis of the penal code in the case of commission of the most serious crimes (15 and 16 years of age respectively).

Significantly more differences appear on the level of practical and concrete realisation of the general philosophy of treating juveniles in the two countries. The repertoire of measures applied by Polish courts is in general limited to: ruling that a juvenile should be under the supervision of a probation officer or placing a juvenile in an socialisation or correctional institution. Other forms of prevention, help or rehabilitation are usually undertaken by various non-governmental, church organisations, etc., for example: creation of therapeutic day-care centres and introduction of pre-

TABLE I. SIMILARITIES AND DIFFERENCES IN TREATING OF JUVENILES IN POLAND AND IN THE NETHERLANDS

	Poland	The Netherlands
Lower limit of penal responsibility	13 years of age	12 years of age
Possibility of undertaking actions in the case of demoralization of younger persons	Yes	Yes
Preventive programmes for younger children committing illegal acts	Lack of systematic interventions	STOP programme for children 10–11 years old
Lower limit of penal responsibility (according to penal code) in the case of serious crimes	15 years of age	16 years of age
Possibility of treating persons 18-20 years old as juveniles when they demonstrate development disorders	No	Yes
Organ ruling that a certain measure be applied to a juvenile	Court	Police Prosecutors' office Court
Main aim of actions undertaken towards a juvenile	Good of the juvenile Counteraction of demoralization	Good of the juvenile Education Rehabilitation
Attitude towards alternative punishments, mediation	Used sporadically	Commonly used
Measures used towards juveniles committing more serious crimes	Mainly custodial measures	In about 50% of cases non-custodial measures
Propositions of experimental measures towards juveniles committing more serious crimes	None	Overnight stay institutions Electronic monitoring
Possibility of voluntary participation in an educational and rehabilitation programme for persons who have violated the law for the first time	This role is played by e.g. therapeutic day-care centres	Nationwide HALT programme
Proposals for change in the system in the future	Toughening of sanctions Lowering of age of penal responsibility	Orientation towards prevention of criminality through care, socialisation and rehabilitation programmes; Increase in number and elasticity of measures used towards juveniles

ventive programmes focusing on a specific problem (e.g. aggression, abuse of drugs, etc.). However, there is a lack of consistent, co-ordinated interventions that are part of a more comprehensive system orientated towards prevention of social maladjustment and an effective response to its first manifestations. In this regard, the Dutch system is much more complementary and coherent. Moreover, the possibility of undertaking early intervention by the police or prosecutors' office gives greater chances of effectively stopping the process of demoralization, and at the same time protects persons who have incidentally transgressed binding norms from becoming involved in penal proceedings.

Another significant and – from the point of view of psychology – alarming, difference, relates to plans of amendment of acts and codes concerning juveniles in Poland. The lowering of the age of penal responsibility and toughening of repressive measures toward juveniles (and a lack of suggestions for other, alternative measures) proposed in the Polish bill runs contrary to tendencies observed in Western Europe, including the Netherlands.

Acknowledgments

The research was financially supported by Leonardo da Vinci programme “Lifelong learning programme”.

References

1. Batawia S., Strzembosz A., Nietelni przestępcy w świetle badań kryminologicznych i postulaty ustawodawcze, *Państwo i Prawo* 1968, 6, 894–915.
2. Caradino M., Dignan J., Youth justice system: corporatists variants, [in:] Caradino M., Dignan J. [eds.], *Penal system: a comparative approach*, Sage Publications, London 2006.
3. Cieślak M., Od represji do opieki (rzut oka na ewolucję zasad odpowiedzialności nieletnich), *Palestra* 1973, 1, 30–37.
4. Estrada F., Juvenile violence as a social problem, *British Journal of Criminology* 2001, 41, 639–655.
5. Gierowski J. K., Knurowska A., Idziak A. [et al.], Risk factors, personality, sense of coherence and coping with stress in juvenile perpetrators, [in:] *Forensic psychology and law. Facing the challenges of a changing world*, Czerederecka A., Jaśkiewicz-Obydzińska T., Roesch R. [et al., eds.], Institute of Forensic Research Publishers, Krakow 2004.
6. Grześkowiak A., *Nietelni przed sądem*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1986.
7. Harasimiak G., Demoralizacja jako podstawowe pojęcie postępowania z nieletnimi, Szczecińskie Wydawnictwo Archidiecezjalne Ottonianum, Szczecin 2001.
8. Harasimiak G., Demoralizacja – podstawowe pojęcie w postępowaniu w sprawach nieletnich, [w:] *Przestępczość nieletnich. Aspekty psychospołeczne i prawne*, Stanik J. M., Woszczyk L. [red.], Wydawnictwo UŚ, Katowice 2005.
9. Junger M., *Delinquency and ethnicity*, Kliwer Law and Taxation, Deventer – Boston 1990.
10. Karpiński Z., Czy słuszne jest zerwanie z kryterium rozróżnienia w postępowaniu z nieletnimi?, *Nowe Prawo* 1959, 10, 1190–1197.
11. Korcyl-Wolska M., *Postępowanie w sprawach nieletnich w Polsce*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2001.
12. Kostarczyk-Gryszka, J., Zasady odpowiedzialności nieletnich w Polsce, *Zeszyty Naukowe UJ* 1973, 57, 10–22.
13. Mościska L., *Przestępczość nieletnich. Podłoże, geneza, motywy*, Ossolineum, Wrocław 1970.
14. Ostrowska, K., Wójcik, D., *Teorie kryminologiczne*, PWN, Warszawa 1986.
15. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 19 maja 1997 r. w sprawie rodzajów i organizacji zakładów poprawczych oraz zasad pobytu w nich nieletnich, *Dziennik Ustaw* 1997, nr 58, poz. 361.
16. Sienkiewicz Z., Sporne kwestie wokół pojęcia demoralizacji i nieprzystosowania społecznego, [w:] *Postępowanie z nieletnimi. Orzekanie i wykonywanie środków wychowawczych i poprawczych*, Bojarski T. [red.], Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1988.
17. Stanowska M., Walczak-Żochowska A., Wierzbowski K., Uwagi o profilu ustawy o postępowaniu z nieletnimi, *Państwo i Prawo* 1983, 6, 52–64.
18. Stańdo-Kawecka B., Continuity in the welfare approach: juvenile justice in Poland, [in:] Junger-Tas J., Decker S. H. [eds.], *International handbook of juvenile justice*, Springer, Heidelberg – New York 2006.
19. Stańdo-Kawecka B., *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*, Wydawnictwo Wolters Kluwer Business, Warszawa 2007.
20. Strzembosz A., *System sądowych środków ochrony dzieci i młodzieży przed niedostosowaniem społecznym*, Wydawnictwo KUL, Lublin 1985.
21. Szczęsny W., *Zarys resocjalizacji z elementami patologii społecznej i profilaktyki*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2003.
22. Tyburska A., Odpowiedzialność karna nieletnich a rodzaj stosowanych środków prawnych, *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze* 1999, 6, 29–36.
23. Tyburska A., Nietelni sprawcy czynów karalnych, *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze* 1999, 10, 33–38.
24. Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich, *Dziennik Ustaw* 1982, nr 35, poz. 228.
25. Ustawa z dnia 15 września 2000 roku o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, *Dziennik Ustaw* 2000, nr 91, poz. 1010.
26. Weerman F. M., Juvenile offending. Crime and justice in the Netherlands, *Crime and Justice: A Review of Research* 2007, 35, 261–318.
27. Van der Laan P., Just desert and welfare: juvenile justice in Netherlands, [in:] Junger-Tas J., Decker S. H., *International handbook of juvenile justice*, Springer, Heidelberg – New York 2006.
28. Zabrodzka W., Odpowiedzialność nieletnich na tle projektu ustawy o zapobieganiu i zwalczaniu demoralizacji i przestępczości nieletnich, *Państwo i Prawo* 1969, 4–5, 794–801.

Corresponding author

Agnieszka Haś
Instytut Ekspertyz Sądowych
ul. Westerplatte 9
PL 31-033 Kraków
e-mail: ahas@ies.krakow.pl

METODY POSTĘPOWANIA Z NIELETNIMI ORAZ MŁODZIEŻĄ ZAGROŻONĄ DEMORALIZACJĄ I NIEPRZYSTOSOWANIEM SPOŁECZNYM W POLSCE I W HOLANDII – ZAGADNIENIA PSYCHOLOGICZNE I PRAWNE

1. Wstęp

Do końca 19. wieku w systemie sądowym na całym świecie dzieci były traktowane na równi z dorosłymi. Wprawdzie już w 19. wieku tworzone placówki przeznaczone dla nieletnich sprawców przestępstw o innym niż więzienia charakterze, jednak osoby te traktowano w oparciu o analogiczne jak w przypadku dorosłych regulacje prawne. Dopiero intensywny rozwój psychologii dziecka, a przede wszystkim określenie na przełomie 19. i 20. wieku jakościowych różnic między psychiką dziecka i osoby dorosłej, dało początek międzynarodowej współpracy na rzecz wyodrębnienia szczególnych zasad postępowania sądowego z nieletnimi. Pierwsze sądy dla nieletnich powstały w Chicago i Denver w 1899 roku, w Europie w roku 1905 (Anglia).

W drugiej połowie 20. wieku coraz bardziej popularne i powszechne stawało się spojrzenie na dziecko jako osobę mającą swoje prawa i wymagającą ochrony. Znalazło to odzwierciedlenie w postulatach wysuwanych na forum międzynarodowym głównie z inicjatywy Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz stowarzyszeń zrzeszających sędziów specjalizujących się w sprawach nieletnich [6]. Postulaty te dotyczyły przede wszystkim zapobiegania i zwalczania nieprzystosowania społecznego. Ich podsumowanie znalazło wyraz w raporcie sekretariatu ONZ z pierwszego kongresu poświęconego problemowi przestępczości, który odbył się w Genewie w 1955 roku. Przyjęto na nim cztery zasadnicze postulaty:

- organ rozpatrujący sprawy nieletnich nie może mieć charakteru sądu karnego (odejście od oceny zachowania nieletniego w oparciu o kryterium popełnionego czynu i winy);
- należy maksymalnie indywidualizować podejście do nieletniego (celem postępowania ma być nie karanie, lecz zmiana postawy, która może zależeć od rozlicznych, niepowtarzalnych okoliczności);
- orzekanie i stosowanie środków wychowawczych wobec nieletnich winno odbywać się na czas nieokreślany z góry (wynika to z poprzednich punktów);
- należy pozostawić możliwość zmiany orzeczonego lub stosowanego środka w zależności od konkretnej sytuacji i potrzeb [20].

W różnych krajach ustawodawcy podejmowali również próby ustalenia granicy wieku, poniżej którego nieletni popełniający czyn niezgodny z prawem nie może odpowiadać przed sądem karnym. Mimo to nadal jednak

obowiązywały dwa równoległe nurty w podejściu do problematyki nieletnich [17]. Pierwszy z nich, zwany ochronnym, koncentrował się na zabezpieczeniu społeczeństwa przed przestępczością i patologią społeczną ze strony dzieci i młodzieży. Drugi nurt – opiekuńczo-wychowawczy – bliższy był nowym postulatom i zakładał wypracowanie konstrukcji prawnych, które umożliwiłyby opiekę, wychowanie i poprawę zachowania nieletniego prezentującego różnego typu objawy nieprzystosowania społecznego. Istotną kwestią stała się zmiana filozofii postępowania z młodym człowiekiem zagrożonym patologią i przestępczością poprzez podejmowanie wcześniejszych działań prewencyjnych. Nie czekano do momentu, gdy czyn prawnie zabroniony zostanie popełniony, przez co wcześniej obowiązujące zasady oparte na wieku sprawcy, rozeznaniu znaczenia czynu, a w dalszej konsekwencji kwestie dotyczące winy i kary, straciły swój sens. Przyjęto, że postępowanie wobec dzieci i młodzieży zagrożonej nieprzystosowaniem lub popełniającej czyny karalne powinno sprowadzać się głównie do pomocy w wychowaniu, ponieważ zostały naruszone sfery ważne dla prawidłowego funkcjonowania, często wskutek oddziaływania czynników zewnętrznych, w niewielkim stopniu zależnych od młodego człowieka (np. wzorce postaw i zachowań, stawiane wymagania, niewłaściwe metody i system wychowawczy stosowany przez opiekunów, patologie środowiska rodzinnego i rówieśniczego itp.).

Poniżej omówiono zmiany zachodzące w sposobie traktowania nieletnich w polskim oraz holenderskim systemie prawnym, jak również kwestie dotyczące najważniejszych problemów napotykanych przez ustawodawców obydwu krajów w postępowaniu z nieletnimi. Niniejsze opracowanie stanowi efekt realizacji przez Instytut Ekspertyz Sądowych projektu wymiany sfinansowanej przez Krajową Agencję Programu Leonardo da Vinci. W jego ramach pracownicy Zakładu Psychologii Sądowej Instytutu przebywali w Holenderskim Instytucie Kryminalistyki i Prawa (NCSR) w Leiden (Holandia). Jednym z celów tej wizyty było poznanie sposobów postępowania w ustawodawstwie holenderskim z nieletnimi sprawcami czynów karalnych oraz dziećmi i młodzieżą zagrożoną różnego rodzaju patologiami psychospołecznymi.

2. Postępowanie wobec nieletnich w polskim systemie prawnym

Pierwsze sądy dla nieletnich powstały w naszym kraju w 1919 roku. W tym czasie zapoczątkowano również tworzenie izb zatrzymań, pogotowi opiekuńczych, schronisk dla nieletnich, stacji psychologiczno-lekarskich oraz stowarzyszeń społecznych współpracujących z sądami. W sądach zaczęto zatrudniać kuratorów oraz – początkowo sporadycznie – korzystać z opinii biegłych, w tym także psychologów. Generalną zasadą powstających sądów było oddzielenie spraw z udziałem nieletnich od dorosłych, a więc osób odpowiadających na zasadach prawa karnego. Okres ten uważa się za moment powstania nowej dziedziny prawa, tzw. prawa nieletnich, odnoszącego się zarówno do sytuacji związanych z przestępstwem i jego konsekwencjami, jak też wychowania, opieki i ochrony dzieci oraz młodzieży [7, 12].

Europejskie zasady dotyczące postępowania z nieletnimi wprowadzono w naszym kraju w kodeksie karnym z 1932 roku. Przewidziano w nim wysoką granicę nieletniości wykluczającą użycie zwyczajowych sankcji karnych, jak również obszerny zakres środków wychowawczych oraz swobodę w ich stosowaniu i zindywidualizowany charakter, a więc dostosowanie ich do problemów konkretnej osoby. Wzrost przestępczości wśród nieletnich oraz spostrzeganie jej jako coraz poważniejszego problemu społecznego, wspierane przez głosy środowiska socjologów, psychologów czy kryminologów dotyczące odmienności tego zjawiska od czynów popełnianych przez osoby dorosłe, spowodowały podjęcie prac nad ustawą regulującą sposób postępowania wyłącznie z nieletnimi. Punktem wyjścia dla tego aktu prawnego były argumenty o niezakończonym rozwoju psychofizycznym nieletniego sprawcy. Akcentowano, iż w postępowaniu z nim należy więc odwoływać się do praw psychologii rozwojowej oraz różnorodnych zaburzeń (kryzysów), które nie zawsze tłumaczyć można w kategoriach psychopatologicznych. W konsekwencji przy orzekaniu kary zaczęto zwracać przede wszystkim większą uwagę nie na rodzaj czynu i jego szkodliwość społeczną, a całościową analizę osobowości nieletniego, z uwzględnieniem środowiskowych i sytuacyjnych przyczyn jego nieprzystosowania [3, 5, 23].

Intensyfikacja opisanych prac zmierzających do określenia zasad odrębnego traktowania nieletnich nastąpiła w naszym kraju po zakończeniu II wojny światowej. W tym okresie funkcjonowały już co prawda placówki opiekuńcze, wychowawcze oraz lecznicze przeznaczone dla dzieci i młodzieży ujawniającej różnego rodzaju zaburzenia. Jednak brak jasno określonych zasad kierowania do tych zakładów, a ponadto trudności w dokonywaniu kompleksowej i pełnej diagnozy osobowościowo-sytuacyjnych wskaźników prowadzących do wykołowania społecznego młodego człowieka, uniemożli-

wiały podejmowanie trafnych i skutecznych interwencji.

W kolejnych projektach ustawy, która kompleksowo uporządkowałaby kwestie związane z przekraczaniem przez osoby nieletnie granic prawa, coraz częściej odwoływano się do terminu „demoralizacja” jako prawnego kryterium oceny czynów nieakceptowanych społecznie. Została w ten sposób wydzielona grupa osób, które nie złamały prawa, lecz ich zachowania i postawy wskazywały na istnienie tego rodzaju zagrożenia. Odrębnym zagadnieniem pozostało określenie samej nieletniości, czyli granic wieku obligujących do podjęcia innych działań zapisanych w kodeksie niż w przypadku osób dorosłych. Podjęto próby powiązania wieku osoby i wszczętego w jej sprawie postępowania, tj. rozgraniczenia spraw związanych z zapobieganiem i zwalczaniem demoralizacji, popełnieniem czynu zabronionego i wykonywaniem orzeczonych środków [1].

Od 26 października 1982 roku podstawę prawną do rozstrzygnięcia kwestii nieletnich w Polsce stanowi Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich [24]. Zasadniczym jej celem jest „dążenie do przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich i stwarzania warunków powrotu do normalnego życia nieletnim, którzy popadli w konflikt z prawem bądź z zasadami współżycia społecznego oraz dążenie do umacniania funkcji opiekuńczo-wychowawczej i poczucia odpowiedzialności rodzin za wychowanie nieletnich na świadomych swych obowiązków członków społeczeństwa” [24]. Jej przepisy stosuje się więc w zakresie:

1. zapobiegania i zwalczania demoralizacji – wobec osób, które nie ukończyły 18 lat;
2. postępowania w sprawach o czyny karalne – w stosunku do osób, które dopuściły się takiego czynu po ukończeniu lat 13, ale nie ukończyły lat 17;
3. wykonywania środków wychowawczych lub poprawczych – w stosunku do osób, względem których środki te zostały orzeczone, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez nie 21 lat.

Można wyodrębnić ponadto czwartą, szczególną kategorię, do której odnosi się pojęcie nieletniości. Dotyczy ona osób, które ukończyły 15 lat i dopuściły się jednego z przestępstw wymienionych w artykule 10 § 2 k.k., a więc przykładowo: zabójstwa, ciężkiego pobicia czy gwałtu. Zasadniczo jednak sprawcy, którzy nie ukończyli 17 roku życia, nie podlegają odpowiedzialności karnej z powodu wynikającej z wieku braku zdolności ponoszenia winy. W przypadku demoralizacji ustawodawca nie określił granicznego, najniższego wieku, pozostawiając możliwość podejmowania interwencji i działań profilaktycznych w chwili pojawienia się pierwszych niepokojących sygnałów.

Powyższe rozważania wskazują na brak w ustawodawstwie polskim precyzyjności w ujmowaniu pojęcia „nieletni”. Proponowane definicje uwzględniają bowiem

odmienną górną granicę wieku, pomijając (poza postępowaniem w sprawach o czyny karalne) wiek, poniżej którego wyłączona byłaby możliwość prowadzenia wobec nieletniego jakichkolwiek oddziaływań wychowawczych czy resocjalizacyjnych. Tak więc przykładowo, zasadniczo istnieje możliwość prowadzenia postępowania wobec każdego dziecka pod zarzutem demoralizacji. Jednakże przyjmując ogólnie, iż demoralizacja oznacza odrzucenie lub nieprzestrzeganie podstawowych norm moralnych, należy założyć, że poprzedzać ją musi długotrwały (udany lub nie) proces moralizacji, czyli nabywania norm i uczenia się odróżniania zachowań dobrych od złych. Dlatego też pojęcia te nie mogą być stosowane w odniesieniu do dzieci młodszych, u których rozwój poznawczy, zdolność podejmowania wyborów czy kontrola własnego zachowania nie są jeszcze ukształtowane na wystarczającym poziomie [7, 11]. Nie eliminuje to jednak możliwości podejmowania oddziaływań profilaktycznych w stosunku do dzieci młodszych, ponieważ, jak wykazują badania, niekorzystne warunki rozwojowe i wychowawcze mogą skutkować występowaniem niepożądanych zachowań nawet po dłuższym czasie od ustania wywołujących je przyczyn [10, 13, 14].

Naczelną zasadą omawianej ustawy jest kierowanie się przede wszystkim dobrem nieletniego poprzez dokonywanie korzystnych zmian w jego osobowości i zachowaniu oraz wpływ na prawidłowe wywiązywanie się przez opiekunów z obowiązków wobec niego z uwzględnieniem interesu społecznego. W celu osiągnięcia tego celu duży nacisk kładzie się na indywidualne podejście do nieletniego, uwzględniające w postępowaniu z nim cechy jego osobowości, wiek, stan zdrowia, stopień rozwoju psychofizycznego, sposób zachowania się, przyczyny i stopień demoralizacji, stosunek do czynu lub sprawianych trudności wychowawczych, charakter środowiska rodzinnego czy też warunki wychowawcze (art. 3 § 1 i 2 Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, zwanej dalej Upn). Stosowanie wszelkich środków wychowawczo-resocjalizacyjnych, oprócz swej kluczowej roli, a więc zapobiegania demoralizacji i przestępczości oraz umożliwienia nieletniemu powrotu do prawidłowego funkcjonowania (patrz: preambuła Upn), ma na celu wszechstronny rozwój jego osobowości, uzdolnień, formowanie i utrwalanie zachowań zgodnych z obowiązującym porządkiem prawnym oraz akceptowanych społecznie i kulturowo, a także postaw prospołecznych i poczucia odpowiedzialności (art. 65 § 2 Upn).

Jednym z zasadniczych pojęć zawartych w ustawie jest „demoralizacja” stanowiąca, w pewnym uproszczeniu, prawny odpowiednik terminu „nieprzystosowanie społeczne”. Termin ten pojawia się w art. 10 ustawy, mówiącym, iż sąd rodzinny może orzec umieszczenie w zakładzie poprawczym nieletniego, który dopuścił się czynu karalnego, jeżeli przemawiają za tym: wysoki sto-

pień demoralizacji sprawcy oraz okoliczności i charakter czynu, zwłaszcza, gdy inne środki wychowawcze okazały się nieskuteczne lub nie rokują skutecznej resocjalizacji. W ustawie nie zdefiniowano jednak precyzyjnie pojęcia demoralizacji, co w konsekwencji powodować może dużą swobodę w ocenie jej stopnia oraz trudności w podjęciu właściwej decyzji co do dalszego losu nieletniego sprawcy. Artykuł 4 ustawy prezentuje jedynie „okoliczności świadczące o demoralizacji nieletniego”, takie jak m.in. naruszanie zasad współżycia społecznego, popełnienie czynu zabronionego, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawianie nierządu, włóczęgostwo czy udział w grupach przestępczych. Choć wymienione czyny bez wątpienia wskazują na stopień nasilenia procesu nieprzystosowania nieletniego, nie są one warunkiem wystarczającym do dokonania pełnej i całościowej analizy osobowościowo-środowiskowych wskaźników przyczyniających się do zaburzeń jego funkcjonowania. W konsekwencji powoduje to trudności we właściwym zrozumieniu przyczyn jego nieprzystosowawczych zachowań oraz – co szczególnie istotne – w wyborze i planowaniu trafnych i skutecznych oddziaływań wychowawczo-resocjalizacyjnych [por. 16, 17, 18, 28].

Omawiana ustawa oraz jej nowelizacja z 2000 roku przewidują ponadto różnego rodzaju środki w postępowaniu z nieletnimi. Tak więc sąd rodzinny rozpatrujący sprawę nieletniego, może zastosować wobec niego (art. 6 i 73 Upn):

- środki wychowawcze – orzekane na czas nieokreślony wobec nieletnich wykazujących przejawy demoralizacji oraz popełniających czyny karalne. Przy ich orzekaniu decydujące kryterium stanowić powinno dobro dziecka. Dopuszczalne jest kumulowanie kilku środków, a zakończenie ich stosowania możliwe jest, gdy zostaną spełnione cele resocjalizacyjne lub nieletni osiągnie górną granicę wieku stosowania przepisów ustawy. Do najczęściej orzekanych środków wychowawczych należą m.in.: upomnienie, ustanowienie nadzoru odpowiedzialnego rodziców lub opiekuna, nadzór kuratora, umieszczenie w ośrodku kuratorskim, młodzieżowym ośrodku wychowawczym lub ośrodku socjoterapeutycznym. Środki te orzeka się także również przy warunkowym zawieszeniu umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym czy warunkowym zwolnieniu. Górną granicę wieku dla nadzoru rodziców i opiekuna czy instytucji lub też nałożonych na nieletniego zobowiązań jest 18 rok życia, natomiast dla pozostałych środków – 21 rok życia;
- środki leczniczo-wychowawcze – można je orzekać, gdy nieletni popełnił czyn karalny, stwierdzono u niego niedorozwój umysłowy, chorobę psychiczną lub

inne zakłócenia czynności psychicznych, nałogowe używanie alkoholu czy środków odurzających. Co sześć miesięcy sąd jest zobowiązany do oceny potrzeby dalszego stosowania tego środka;

- środki poprawcze – tj. umieszczenie w zakładzie poprawczym. Środek ten może być stosowany przez okres co najmniej 6 miesięcy, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez nieletniego 21 lat. Jego orzeczenie może nastąpić między 13 a 17 rokiem życia nieletniego w przypadku popełnienia przez niego poważnego czynu karalnego oraz orzeczenia wysokiego stopnia demoralizacji. Kierując nieletniego do tego rodzaju placówki, uwzględnia się również okoliczności i charakter dokonanego czynu oraz fakt nieskuteczności zastosowanych wcześniej środków. Dopuszczalne jest również umieszczenie w zakładzie poprawczym, gdy nie były stosowane inne środki, ale wysoce prawdopodobne jest, że nie przyniosłyby one oczekiwanych rezultatów resocjalizacyjnych. Szczegóły dotyczące pobytu nieletniego w zakładzie poprawczym oraz rodzajów i sposobu organizacji placówek reguluje rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 19 maja 1997 roku [15];
- postępowanie mediacyjne – stanowi nową formę reakcji na popełnienie czynu zabronionego przez nieletniego, która pojawiła się w nowelizacji ustawy z 2000 roku. W założeniu ma pełnić rolę środka alternatywnego, którego celem jest rozwiązanie problemu wynikłego z popełnienia czynu zabronionego i doprowadzenie do ugody pomiędzy sprawcą a ofiarą [18, 21].

Należy zaznaczyć również, że w polskim systemie prawnym ze stosunkowo bogatą tradycją wiąże się wspomniane na wstępie zasięganie opinii biegłych psychologów w sprawach nieletnich. Tego typu badania diagnostyczne przeprowadzają w naszym kraju głównie Rodzinne Ośrodki Diagnostyczno-Konsultacyjne. W wydawanych przez te placówki opiniach biegli psychologowie i pedagodzy wypowiadają się głównie na temat stopnia demoralizacji nieletniego, prognozy kryminologicznej (prawdopodobieństwa popełnienia przez niego kolejnych czynów niezgodnych z prawem i pogłębiania się procesu nieprzystosowania), jak też określają zalecenia co do rodzaju najbardziej adekwatnego z punktu widzenia problemów danej osoby środka resocjalizacyjnego. Opinie te zawierają zarówno szczegółową, psychologiczną analizę dokonanego przez nieletniego czynu, jak też opisują przyczyny i genezę jego nieprzystosowania oraz wynikające z nich wskazówki resocjalizacyjne lub terapeutyczne.

Dwadzieścia pięć lat od wejścia w życie Upn pojawiły się ponownie postulaty głoszące konieczność zaostrzenia podejścia do zjawisk przestępczości i demoralizacji nieletnich. Nowy projekt ustawy (z dnia 21 lutego 2007 roku) proponuje znaczne zaostrzenie sankcji

wobec nieletnich sprawców, co wynika głównie ze wzrostu liczby przestępstw popełnianych przez coraz młodsze osoby oraz większej brutalności tych czynów. Kolejnym argumentem podnoszonym przez zwolenników zwiększenia represyjności wobec nieletnich jest przyspieszone dojrzewanie młodych ludzi oraz wcześniejsze niż ćwierć wieku temu osiąganie przez nich samodzielności i świadomości posiadania własnych praw i swobód. W ślad za tym powinno zmierzać podnoszenie wymagań dotyczących odpowiedzialności i ponoszenia konsekwencji swego zachowania. Zwraca się również uwagę na konieczność położenia większego nacisku na zrozumienie przez nieletniego sprawcę znaczenia krzywdy, jaką wyrządził i w miarę możliwości włączenie go w działalność naprawczą lub mediacyjną [7, 8]. Największy sprzeciw budzi jednak koncepcja rozszerzenia listy czynów, za które nieletni po ukończeniu 15 roku życia odpowiadałby jak osoba dorosła oraz obniżenia wieku stosowania środków zapobiegawczych wobec dzieci, które ukończyły 10. rok życia. Propozycje te pozostają w sprzeczności z obowiązującą w Unii Europejskiej tendencją akcentującą głównie konieczność zapobiegania przestępczości nieletnich poprzez tworzenie specjalistycznych programów opiekuńczo-wychowawczych dla dzieci i młodzieży zagrożonej niedostosowaniem, większą elastyczność oraz zróżnicowanie środków karnych czy tworzenie specjalistycznych, kompetentnych organizacji kontrolnych, jak też świadczących fachową pomoc nieletnim.

3. Postępowanie wobec nieletnich w holenderskim systemie prawnym

Analizując dane dotyczące przestępczości nieletnich w Holandii, zauważyć można kilka interesujących zależności. Pierwsza z nich, a jednocześnie najbardziej oczywista, sprowadza się do stwierdzenia, że według policyjnych statystyk liczba popełnianych przez nich czynów niezgodnych z prawem jest zdecydowanie niższa niż wynika to z deklaracji zawartych w ankietach przeprowadzanych wśród młodzieży (pytania w nich dotyczą przypadków popełnienia przestępstw, za które badani nie zostali zatrzymani). Z drugiej strony z badań ankietowych nie wynika, aby liczba czynów dokonywanych przez młodych ludzi gwałtownie wzrastała. Wzrost ten, odnotowywany w statystykach policyjnych, wynika więc zatem tylko z ujawniania większej liczby tego typu przypadków (np. w 2001 roku wobec ponad 47 000 nieletnich toczyło się postępowanie związane z podejrzeniem popełnienia przestępstwa) i z większego uwrażliwienia władz, sądów, policji, organizacji pozarządowych czy nauczycieli na zagrożenie demoralizacją i przestępczością wśród młodzieży. Niepokojące są dane, według których na każde 100 000 nieletnich Holendrów 4000 było podejrzanych o popełnienie przestępstwa (w przypadku

dorosłych wskaźnik ten wynosi mniej niż 1500). W przybliżeniu połowa wszystkich zatrzymanych nieletnich dotyczyła przestępstw przeciw mieniu, około 25% aktów wandalizmu i nieco ponad 20% przestępstw agresywnych. Około 8% rocznie osiąga natomiast przestępstwa seksualne [19].

Z szeroko zakrojonych badań ankietowych przeprowadzonych przez National Pupil Survey w 2002 roku wynika, że 15% wszystkich nastolatków w Holandii w okresie ostatnich 12 miesięcy dokonało jednego z dziesięciu najczęściej notowanych przestępstw. Częstotliwość podejmowania określonych typów zachowań społecznych była różna, i tak np. jeden badany na jedenastu uczestniczył w poważnych bójkach na terenie szkoły, jeden na siedmiu brał udział w bójce poza szkołą, a 9% z nich dokonało poważnego pobicia. Przestępstwa przeciw mieniu występowały z nieco mniejszą częstotliwością: 9% badanych przyznało się do kradzieży w sklepie, 6% dokonało kradzieży roweru, a 4% przedmiotu o znacznej wartości. Do aktów wandalizmu na terenie szkoły przyznało się 7% badanych, a poza jej terenem – 10% [4].

Z analiz trendów w przestępczości nieletnich uwzględniających podział na kategorie wiekowe wynika, że osoby w wieku około 17 lat dokonują najczęściej kradzieży przedmiotów o znacznej wartości, poważnych uszkodzeń ciała i aktów wandalizmu, natomiast te w wieku 14–16 lat najczęściej niszczą mienie szkolne i dokonują kradzieży w sklepie. Charakterystyczne dla najmłodszych sprawców (12–13 lat) są zaś bójki szkolne.

Zarówno z danych policyjnych, jak i z wypowiedzi nastolatków wynika, że chłopcy częściej niż dziewczęta popełniają czyny niezgodne z prawem (według różnych źródeł nawet 2 do 5 razy więcej). Analizy ukazują też, iż nieletni członkowie mniejszości etnicznych (wywodzący się głównie z Maroka, Antyli Holenderskich, Surinamu i krajów Europy wschodniej) częściej dokonują przestępstw niż rdzenni Holendrzy. Dotyczy to szczególnie przemocy i kradzieży, nie zaś aktów wandalizmu [9, 27].

Kolejną tendencją obserwowaną w ostatnich latach w przestępczości nieletnich w Holandii jest wzrost spraw związanych z nielegalnym posiadaniem broni. W 2002 roku blisko 7% uczniów przynosiło broń do szkoły, a 9% nieletnich miało ją regularnie ze sobą, będąc poza domem. Nie odnotowano dotychczas gwałtownego wzrostu liczby przypadków użycia broni, jednakże już sam fakt jej posiadania stanowi duże zagrożenie i jest bardzo istotnym czynnikiem ryzyka dokonania aktu przemocy lub doprowadzenia do niebezpiecznego w skutkach wypadku.

Podobnie jak w Polsce, w ciągu ostatnich lat coraz poważniejszy problem społeczny w Holandii stanowią czyny dokonywane przez nieletnie dziewczęta, które charakteryzuje coraz większe okrucieństwo działania oraz udział w aktywności kryminalnej „zarezerwowanej” dotychczas poniekąd dla płci męskiej (np. rozboje). W ostat-

nich latach proporcje nieletnich chłopców i dziewcząt dokonujących czynów karalnych wynoszą odpowiednio 84% i 16% (liczba dziewcząt w latach 1980–2000 podwoiła się).

F. M. Weerman [26] wskazuje na trzy najczęściej występujące w grupie nieletnich Holendrów typy motywacji prowadzącej do popełnienia przez nich kradzieży: zdobycie pieniędzy na zakup narkotyków, zyskanie pieniędzy na utrzymanie oraz łatwy i szybki sposób rozładowania negatywnych emocji. Najczęstszym sposobem są uliczne kradzieże sklepowe (sporadycznie napady na banki), zwłaszcza wrywanie torebek starszym kobietom. Z danych policyjnych oraz projektów badawczych wynika ponadto, że większość czynów dokonywanych przez nieletnich ma charakter grupowy oraz jest popełniana pod wpływem alkoholu lub narkotyków. Kryminologowie holenderscy zwracają też uwagę na wzrastającą w ostatnich kilkunastu latach liczbę gangów młodzieżowych, choć stosowanie tego terminu w odniesieniu do grupowej aktywności kryminalnej nieletnich w tym kraju nadal pozostaje kwestią dyskusyjną. Według niektórych specjalistów, sformułowanie „gang”, powinno odnosić się do grup, których członkowie – wzorem gangów amerykańskich – używają określonych barw czy symboli identyfikujących ich grupę. Z kolei zwolennicy europejskiego programu powstałego w celu zwalczania przestępczości młodzieży (Eurogang Program) twierdzą, że termin „gang”, może być stosowany jedynie w przypadku do sprawiających problemy grup młodzieżowych o trwałej strukturze, dokonujących czynów o charakterze agresji i przemocy [9, 26, 27].

Z literatury przedmiotu wynika ponadto, iż od wielu lat za wiodącą jednostkę w różnego rodzaju badaniach poświęconych nieletnim sprawcom czynów karalnych uznaje się Uniwersytet w Groningen oraz Holenderski Instytut Kryminalistyki i Prawa (NCSR).

Odpowiedzialność prawna nieletnich w Holandii dotyczy dzieci i młodzieży między 12. a 17. rokiem życia. Nieco odmiennie niż w naszym kraju, w przypadku wyjątkowo brutalnych czynów, na zasadach kodeksu karnego odpowiadać mogą natomiast dopiero osoby w wieku 16–17 lat. Prawo obowiązujące nieletnich może obejmować również osoby pomiędzy 18 a 20 rokiem życia, które uznaje się za funkcjonujące mentalnie na poziomie znacząco niższym od swojego wieku metrykalnego. Analogicznie jak w Polsce, decyzje dotyczące nieletnich popełniających czyny karalne lub nieprzystosowanych społecznie podejmują sądy dla nieletnich, kierując się przede wszystkim dobrem młodego człowieka oraz kładąc nacisk na jego wychowanie i resocjalizację, nie zaś karanie [9, 27].

Zmiany w holenderskim prawodawstwie dotyczącym nieletnich nastąpiły już od początku lat 90. XX wieku. Podobnie jak w naszym kraju, stanowiły one m.in. odpowiedź na wzrastającą liczbę czynów karalnych popełnia-

nych przez nieletnich w tym czasie, obniżanie się dolnej granicy wieku młodych sprawców oraz coraz większą brutalność ich działania. Doprowadziło to do powołania przez rząd holenderski specjalnej organizacji do spraw nieletnich – Komitetu ds. Przystępności Młodocianych, której zadaniem było opracowanie kompleksowego systemu traktowania osób zagrożonych demoralizacją i nieprzystosowaniem społecznym. Komitet ten stworzył w 1994 roku zbiór wytycznych znanych pod hasłem „wczesnej, szybkiej i skutecznej reakcji”. Zgodnie z nimi, działania wymiaru sprawiedliwości powinny być podjęte już w przypadku ujawnienia przez nieletniego pierwszych zachowań niezgodnych z obowiązującym porządkiem społecznym i prawnym oraz następować niezwłocznie po dokonaniu przez niego czynu karalnego czy nawet najdrobniejszych występów. Zwrócono również uwagę na konieczność właściwego dostosowania środka wychowawczego lub kary do wagi popełnionego przez nieletniego czynu.

Podobnie jak w postępowaniu wobec nieletnich w naszym kraju, w Holandii akcentuje się, iż działania wymiaru sprawiedliwości powinny być nastawione głównie na prewencję i mieć charakter edukacyjny. Głównym celem ustawodawcy stało się więc nie karanie i piętnowanie, a wczesne rozpoznawanie problemów, przewidywanie ich negatywnych konsekwencji, a przede wszystkim skuteczne i wczesne zapobieganie im [2, 19, 26]. Efektem wdrażania tych zaleceń były zmiany w holenderskim systemie prawnym skutkujące wprowadzeniem w życie w 1995 roku nowego prawa dla nieletnich. Nowy kodeks zakłada interwencję wymiaru sprawiedliwości w przypadku, gdy nieletni w wieku między 12. a 17. rokiem życia dokona czynu zabronionego. Wprowadzone w nim zmiany w postępowaniu z nieletnimi można zasadniczo sprowadzić do dwóch kwestii: zwiększenia repertuaru środków stosowanych wobec nieletnich, głównie poprzez zaproponowanie tzw. kar alternatywnych oraz podniesienie górnych granic odpowiedzialności karnej w przypadku najpoważniejszych czynów. Przyjęto założenie, że w odniesieniu do większości młodych ludzi popełniających czyny przestępcze (np. w postaci aktów wandalizmu, chuligaństwa czy drobnej kradzieży), lżejsze formy oddziaływania i karania stanowić będą wystarczającą gwarancję, iż osoby te będą w przyszłości unikały konfliktów z prawem. Jednakże w przypadku nieletnich dokonujących poważnych przestępstw, po raz kolejny naruszających zasady prawa lub takich, wobec których wcześniejsze oddziaływania okazały się nieskuteczne, w nowym kodeksie zaproponowano zaostrzenie kar.

Według ustawodawstwa holenderskiego osoba poniżej 12 roku życia, która dokonała czynu niezgodnego z prawem (przestępstwa opisanego w kodeksie karnym) nie może odpowiadać za swój czyn, nie może wobec niej być także prowadzone postępowanie sądowe. Osoby

w tym wieku, które zostały zatrzymane przez policję w związku z podejrzeniem udziału w przestępstwie są najczęściej przekazywane pod opiekę rodziców. Zdarza się, iż w tego typu sytuacjach policja przeprowadza rozmowę z rodzicami i udziela upomnienia „sprawcy”. Funkcjonariusz lub pracownik instytucji świadczących pomoc nieletnim zagrożonym nieprzystosowaniem zaproponować może także rodzicom dziecka w wieku 10–11 lat udział w programie profilaktycznym znanym pod nazwą STOP (program ten stosowany jest w Holandii od 1999 roku). Jego nadrzędnym celem jest zapobieganie demoralizacji i korygowanie wcześniej występujących u młodego człowieka zachowań o charakterze aspołecznym (udział w programie jest dobrowolny i uzależniony od zgody rodziców). Odbywa się to głównie poprzez rozmowy zmierzające do uświadomienia dziecku i jego rodzicom konsekwencji czynu oraz edukację i pomoc psychologiczną, mającą na celu zapobieganie ponownemu wystąpieniu zachowań nieprzystosowawczych. Z kolei w przypadku podejrzenia istnienia poważnych i wymagających szybkiej interwencji problemów natury psychologicznej nawet u dziecka poniżej 12 roku życia sąd w porozumieniu z jedną z organizacji pomocowych dla nieletnich może podjąć działania zmierzające do ochrony jego rozwoju i eliminacji czynników destrukcyjnie na niego wpływających.

Z kolei w przypadku dokonania czynu prawnie zabronionego przez osobę w wieku powyżej 12 a poniżej 17 lat ustawodawca holenderski przewiduje więcej możliwości oddziaływania. Istotnym założeniem jest to, że środki zapobiegające dalszemu nieprzystosowaniu nieletniego – w przeciwieństwie do zasad obowiązujących w polskim prawodawstwie – mogą być proponowane i stosowane na każdym etapie postępowania, tj. przez policję, prokuraturę lub sąd. W praktyce selekcja i dobór najlepszego sposobu korekcji niewłaściwych zachowań i postaw nieletnich sprawców odbywa się na każdym etapie kontaktu z nim (tak więc przykładowo policjant posiadający odpowiednie kwalifikacje na podstawie wstępnego wywiadu z nieletnim i znajomości sprawy może zawnioskować o zastosowanie wobec niego najlepszego w jego ocenie środka). W przypadku jakichkolwiek wątpliwości lub gdy łagodniejsze formy oddziaływania wydają się nieodpowiednie lub nieskuteczne, sprawa jest kierowana do prokuratury mającej również możliwość podjęcia decyzji o zastosowaniu określonej formy interwencji. Ilość spraw kierowanych do prokuratury utrzymuje się od 1996 roku na stałym poziomie około 27 000 przypadków rocznie. W sytuacji, gdy nieletni jest podejrzany o popełnienie poważnego przestępstwa, prokurator może orzec o umieszczeniu go na maksymalnie 100 dni w placówce stanowiącej odpowiednik polskiego schroniska dla nieletnich (pretrial detention). Od kilku lat w ramach eksperymentu prowadzone są również ośrodki pobytu nocnego (*nighttime detention*),

akcentuje się również potrzebę wprowadzenia innych jeszcze środków nadzoru, jak np. monitoring elektroniczny [4, 27].

Warto zaznaczyć, iż prokurator dysponuje szerokim repertuarem środków, które może zaproponować w odniesieniu do konkretnego przypadku nieletniego, počawszy od odmowy dalszego prowadzenia sprawy (np. ze względu na brak wystarczających przesłanek wskazujących na popełnienie przez nieletniego przestępstwa lub tzw. „niewłaściwe oskarżenie”), do propozycji pewnego rodzaju umowy (ugody) ze sprawcą, w sytuacji, gdy konkretny nieletni oceniony zostanie jako osoba gotowa podjąć określone zobowiązania (dotyczące np. przestrzegania porządku prawnego i (lub) wykonania określonych prac społecznych).

Najtrudniejsze przypadki nieletnich sprawców, zwłaszcza dotyczące poważnych przestępstw dokonanych z użyciem przemocy, trafiają do rozpoznania sądu (jest to około 10 000 spraw rocznie). W przypadku uznania nieletniego sprawcą zarzucanego czynu, sąd holenderski orzeka o jego winie i wydaje wyrok. Może orzec umieszczenie go w zakładzie dla nieletnich, karę (np. grzywny) lub środek alternatywny. W praktyce niemal w połowie przypadków orzekane są kary nieizolacyjne. W tym przypadku dozorem nieletniego (przez okres do 6 miesięcy) zajmuje się Komisja ds. Ochrony Dzieci. Kara nieizolacyjna może obejmować zobowiązanie do uczestniczenia w określonych zajęciach edukacyjnych, programach treningowych, np. nastawionych na uczenie kompetencji społecznych lub radzenie sobie z problemem nadużywania alkoholu czy narkotyków (maksimum 240 godzin). Często stosowane jest też zobowiązanie nieletniego do wykonywania określonych prac społecznych np. na rzecz podopiecznych domów pomocy społecznej lub domów dziecka (maksimum 200 godzin). Zdarza się, że sądy orzekają połączenie obu wymienionych form oddziaływania nieizolacyjnego.

Wobec stosunkowo niedużej grupy osób sądy orzekają karę grzywny lub umieszczenie w zamkniętej placówce dla nieletnich. Stosowanie wobec nieletnich w większości środków nieizolacyjnych jest m.in. skutkiem krytyki przez psychologów i prawników istniejących schronisk dla nieletnich, bowiem wskazywano głównie, iż „wyrywają” one nieletniego ze środowiska rodzinnego oraz potencjalnie narażają na kontakt z grupą innych osób ujawniających objawy nieprzystosowania. Opisaną organizację całego systemu przyświeca zasadniczy cel: podjęcie najbardziej adekwatnych do ujawnionego problemu działań w możliwie najkrótszym czasie [19].

Należy podkreślić również, iż nieletni, który dokona jednorazowego, mniej poważnego czynu, może być potraktowany w sposób podobny do osoby poniżej 12. roku życia, tzn. po udzieleniu upomnienia i rozmowie przed-

stawiciela wymiaru sprawiedliwości z rodzicami może być oddany pod ich opiekę.

W ostatnich latach w przypadku około 50% spraw wszystkich nieletnich, którzy weszli w konflikt z prawem, stosowano oddziaływania w ramach programu HALT (w ciągu ostatnich 20 lat ubiegłego wieku liczba nieletnich, wobec których orzeczono ten środek, sięgała ponad 20 000). Jest to specjalny program dla młodych osób dokonujących po raz pierwszy czynu niezgodnego z prawem, zwłaszcza o charakterze drobnych przestępstw. Może być stosowany na każdym etapie postępowania z nieletnim (tj. przez policję, prokuraturę i sąd). Po raz pierwszy program ten zastosowano w Rotterdamie w 1981 roku wobec nieletnich dokonujących aktów wandalizmu. Obecnie w całej Holandii działa około 18 instytucji pracujących według zasad HALT. Warunkiem przystąpienia do programu jest przede wszystkim wiek nieletniego (12–18 lat), dokonanie czynu karalnego, takiego jak np. kradzież, zniszczenie mienia publicznego, wykonanie graffiti w miejscu publicznym, posiadanie czy sprzedaż nielegalnych środków pirotechnicznych, przyznanie się nieletniego do winy oraz jego zgoda na udział w programie. Jeśli nieletni nie spełni ostatniego warunku, jego sprawa przekazywana jest do urzędu prokuratorskiego.

Podczas trwania programu nieletni angażowany jest w różnego rodzaju aktywności, często – w miarę możliwości – jego zadaniem jest naprawa skutków swojego czynu (np. usunięcie namalowanego graffiti, pomoc w sklepie, w którym wybił szybę). Jeśli nie jest to możliwe, wykonuje on różnego rodzaju prace porządkowe w miejscach publicznych (np. pielęgnacja ogrodów publicznych czy niegroźnych zwierząt w zoo). Opisane wyżej aktywności odbywają się po zajęciach szkolnych nieletniego. Koordynatorzy programu dążą również do konfrontacji sprawcy z ofiarą i przeproszenia jej. Podczas trwania programu nieletni ma możliwość opowiedzenia o przyczynach dokonania czynu. Uczestniczy on ponadto w rozmowach z psychologami, pedagogami oraz pracownikami wymiaru sprawiedliwości, które mają na celu uświadomienie mu konsekwencji czynu oraz zapobieganie jego ponownemu wystąpieniu w przyszłości [2, 18, 27].

4. Podsumowanie

Porównując polski i holenderski system prawny odnoszący się do nieletnich, zwraca uwagę kilka podobieństw i rozbieżności odnoszących się do ogólnej filozofii traktowania dzieci i młodzieży ujawniających symptomy nieprzystosowania społecznego. Zasadnicze podobieństwa i różnice przedstawia tabela I.

W pewnym uproszczeniu można przyjąć, że ogólne cele podejmowania oddziaływań o charakterze profilaktycznym i resocjalizacyjnym są podobne w obu krajach:

zapobieganie demoralizacji i kierowanie się dobrem dziecka. Podobne są również granice nieletniości ustalone przez ustawodawców w Polsce i Holandii (13 i 12 lat) oraz dopuszczenie możliwości traktowania nieletniego w oparciu o przepisy kodeksu karnego w przypadku popełnienia najpoważniejszych przestępstw (odpowiednio 15 i 16 lat).

Zdecydowanie więcej rozbieżności pojawia się na poziomie praktycznego i konkretnego realizowania ogólnej filozofii traktowania nieletnich w obu krajach. Repertuar środków stosowanych przez polskie sądy dla nieletnich ogranicza się w zasadzie do orzekania nadzoru kuratora czy też umieszczenia w placówce wychowawczej lub poprawczej. Inne formy profilaktyki, pomocy czy resocjalizacji, podejmowane są częściej przez różne organizacje pozarządowe, kościelne itp. w postaci tworzenia świetlic terapeutycznych i wdrażania programów profilaktycznych ukierunkowanych na konkretny problem (np. agresję, używanie narkotyków itp.). Brakuje jednak konsekwentnych, skoordynowanych i umieszczonych w szerszym systemie oddziaływań nastawionych na zapobieganie nieprzystosowaniu społecznemu i skutecznemu reagowaniu na jego pierwsze przejawy. Pod tym względem system holenderski jest zdecydowanie bardziej komplementarny i spójny. Ponadto możliwość podejmowania wczesnej interwencji, już przez policję czy prokuraturę, daje większe szansę na skuteczne przerwanie procesu demoralizacji, a jednocześnie chroni osoby, które incydentalnie przekroczyły obowiązujące normy przed udziałem w procesie sądowym.

Kolejna, znaczna i z punktu widzenia psychologii niepokojąca różnica, dotyczy planów nowelizacji ustaw i kodeksów stosowanych w odniesieniu do nieletnich w Polsce. Obniżanie wieku odpowiedzialności karnej i zaostrzenie represji wobec nieletnich (przy braku propozycji innych, alternatywnych środków) proponowane w polskim projekcie pozostaje w sprzeczności z tendencjami obserwowanymi w Europie zachodniej, w tym w Holandii.

Podziękowania

Niniejsze badania zostały sfinansowane dzięki programowi Leonardo da Vinci „Uczenie się przez całe życie”.